

ОКРЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

CERTAIN FUNCTIONAL ASPECTS OF PROPERTY RIGHTS

Матійко М.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню функціональних аспектів права власності.

Шляхом аналізу практики дії норм права власності досліджено напрямки впливу права власності на суспільні відносини та соціальне призначення права власності. Розглянуті погляди вчених щодо напрямків впливу права власності на суспільні відносини та його соціального призначення.

Надано визначення функції права власності як напрямків впливу права власності на суспільні відносини та соціального призначення права власності.

Визначено, що змістом регулятивної функції права власності є спосіб впливу права власності, що полягає у регулюванні суспільних відносин.

Констатовано, що регулятивна функція права власності також може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єкта права власності, закріпленні положень щодо здійснення права власності, визначенні (передбаченні) підстав набуття права власності, визначенні (передбаченні) підстав припинення права власності, встановленні особливостей права спільної власності, встановленні особливостей оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин власності та ін..

Визначено, що охоронний спосіб впливу права власності являє собою зміст охоронної функції права власності.

Виокремлено два аспекти змісту інформаційної функції права власності: загальна інформаційна дія права власності та інформаційна дія права власності, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Визначено, що компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції права власності. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі.

Визначено, що соціальні функції права власності можна визначити як напрямки зворотнього правового впливу права власності на відповідні сфери громадського життя та відповідне його соціальне призначення. Так, економічна функція права власності являє собою його економічний напрям впливу та економічне соціальне призначення права власності; політична – політичний напрям впливу та політичне соціальне призначення права власності; виховна – виховний напрям впливу та виховне соціальне призначення права власності.

Ключові слова: цивільне право, речове право, право власності, функції цивільного права, функції права власності.

The article is devoted to the study of functional aspects of property rights.

Through the analysis of the practice of the norms of property rights, the directions of the influence of property rights on social relations and the social purpose of property rights have been investigated.

The definition of the function of property rights as the directions of the influence of property rights on social relations and the social purpose of property rights is given.

It was determined that the content of the regulatory function of property rights is a way of influence of property rights, which consists in the regulation of social relations.

It was determined that the protective method of influence of the right of ownership is the content of the protective function of the right of ownership.

Two aspects of the content of the information function of property rights are singled out: the general information effect of property rights and the information effect of property rights, which is carried out through a system of legal means, that is, through a mechanism of legal regulation.

It was determined that the compensatory method of influence constitutes the content of the compensatory function of property rights. It consists, among other things, in ensuring the possibility of restoring the violated right and interest on an equivalent basis.

It was determined that the social functions of property rights can be defined as directions of the reverse legal influence of property rights on the relevant spheres of public life and its corresponding social purpose. Thus, the economic function of property rights represents its economic direction of influence and the economic social purpose of property rights; political – political direction of influence and political social purpose of property rights; educational – educational direction of influence and educational social purpose of property rights.

Key words: civil law, property law, property right, functions of civil law, functions of property right.

Постановка проблеми. На думку В. С. Ковальського «у своїй сукупності функції права мають спрямовувати його дію на підтримку людини, демократизацію держави й розбудову громадянського суспільства, на забезпечення як загальносоціальних, так і приватних інтересів... Чи не головним в аспекті дії права є акумулювання його функцій у напрямі ефективної реалізації прав громадян і розвиток громадянського суспільства» [1, с. 14–16].

Зазначене актуалізує звернення до функціонального аспекту приватноправових інститутів у сучасній юриспруденції.

Поряд із вивченням функцій права в цілому в сучасній юридичній літературі можна зустріти диференційований підхід до вивчення функцій окремих правових явищ: виділяють функції окремих елементів системи права, функції правового регулювання, функції законодавства, функції правового виховання, функції окремих частин правової норми, функції відповідальності.

Шляхом розкриття функціональних аспектів окремих правових явищ в юридичній літературі може розкрива-

тися їхня сутність. Так, наприклад, «функції цивільно-правового договору утворюють багаторівневу, складну, взаємопов'язану та взаємообумовлену структуру, що органічно пов'язана з основними напрямками життєдіяльності суспільства: економічними і соціальними її чинниками. Функції договору об'єктивно зумовлені ходом економічного розвитку, станом економіки суспільства, місцем, яке договір займає через інші правові інструменти у їх опосередкуванні» [2, с. 11].

Використовуючи функціональний підхід також відбувається диференціація правових явищ. Наприклад, «аванс, як і завдаток, є доказом, який засвідчує факт наявності зобов'язання (доказова функція), а також зараховується в рахунок майбутніх платежів (платіжна функція), але не може бути визнаним одним зі способів забезпечення виконання зобов'язання» [3, с. 80]. Також, наприклад, «цивільно-правовій відповідальності, як і будь-якій юридичній відповідальності, властиві три функції: 1) виховно-попереджувальна (превентивна) функція; 2) відновлювальна (компенсаційна) функція; 3) каральна (репре-

сивна) функція. При цьому головною з них є виховно-попереджувальна функція, а такою, що найбільш відображає специфіку цивільно-правових відносин, – компенсаційна функція» цивільно-правовій відповідальності, як і будь-якій юридичній відповідальності, властиві три функції: 1) виховно-попереджувальна (превентивна) функція; 2) відновлювальна (компенсаційна) функція; 3) каральна (репресивна) функція. При цьому головною з них є виховно-попереджувальна функція, а такою, що найбільш відображає специфіку цивільно-правових відносин, – компенсаційна функція» [4, с. 506].

Функціональний підхід також застосовується для оцінної характеристики окремих норм цивільного права. Так, наприклад, на думку Канзафарової І. С. «закріплення у цивільному законодавстві України обмеженої відповідальності окремих суб'єктів цивільного права спричиняє не виправдане послаблення відновлювальної функції цивільно-правової відповідальності, порушення принципу рівності сторін і принципу справедливості як основних принципів цивільного права. У разі встановлення підвищеної відповідальності на передній план виступає штрафна функція цивільно-правової відповідальності. Таким чином, закон допускає явну неспіврозмірність об'єму відповідальності та характеру правопорушення» [5, с. 7].

Важливість відносин власності, велика історія їх існування, наявність численних поглядів на природу відносин власності обумовлюють складність дослідження останніх. Так, наприклад, в сучасній юридичній літературі висловлюється думка, що «цивільстичній доктрині й досі бракує єдиного та універсального поняття права власності» [6, с. 72].

При цьому «інститут права власності є одним із центральних у будь-якій системі законодавства, оскільки від характеру регулювання відносин власності залежить також і характер регулювання інших інститутів цивільного права, і характер правової системи взагалі» [7, с. 28].

Дослідження функціонального виміру права власності може значною мірою допомогти у пошуку шляхів вирішенні теоретичних проблем права власності та розв'язанні практичних завдань, пов'язаних з цим інститутом.

Зазначене актуалізує дослідження функціонального аспекту права власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціональних аспектів права власності присвячено певну низку наукових робіт. Серед науковців, які досліджували цю проблематику варто відзначити Дзеру О. В., Ковальського В. С., Кузнецова Н. С., Некіт К. Г., Харитонова Є. О., Харитонову О. І., Шевченко Я. М. та ін. Проте і на сьогодні ця проблематика залишається недостатньо розробленою для вітчизняної правової доктрини.

Формування цілей статті. Метою цієї статті є дослідження функціонального аспекту права власності шляхом з'ясування сутності та природи функціонального аспекту права власності, напрямків впливу права власності, аналіз соціального призначення права власності. Тенденції персоналізації, глобалізації, інформатизації та фрагментації суспільного життя підвищують прояв як окремих специфічних функцій приватноправових інститутів, так і окремих загальноправових функцій права, які проявляють себе і на рівні зазначених інститутів. При цьому на певних історичних проміжках часу роль та значення окремих інститутів цивільного права може змінюватися. Так соціальне призначення права власності може визначатися потребами суспільного розвитку. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на роль окремих напрямків впливу права власності та його соціальне призначення в окремих сферах. Зазначене значним чином актуалізує дане дослідження

Виклад основного матеріалу. «Право власності в об'єктивному сенсі розглядається як сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування та реалізації права влас-

ності в суб'єктивному сенсі. Отже, йдеться про правовий інститут – інститут права власності...Право власності в суб'єктивному сенсі визначається як право особи на річ (майно), котре вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК) або як право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю своєю владою і у власному інтересі» [8, с. 181].

Функції права розуміються як напрямки впливу права на суспільні відносини та соціальне призначення права. Враховуючи загальнотеоретичне розуміння функцій права, функції права власності можуть бути визначені, як напрямки впливу права власності на суспільні відносини та соціальне призначення права власності.

Серед функцій права власності важливе місце посідає регулятивна функція, змістом якої є спосіб впливу права власності, що полягає у регулюванні суспільних відносин. На думку Є. О. Харитонова «оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку» при тому, що «упорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, впливу елементів системи один на одного. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент зокрема в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції» [8, с. 164]. Призначення права власності регулювати суспільні відносини може втілюватися у наданні одного з варіантів правового оформлення (визнання) певним економічним відносинам власності.

Так відповідно до ч. 1 статті 316 Цивільного кодексу України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, при цьому згідно до ч. 1 статті 317 Цивільного кодексу України власником належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Разом з тим, наприклад, «у Французькому цивільному кодексі (далі – ФЦК) право власності є видом речових прав, що характеризується за допомогою лише двох правомочностей – користування і розпорядження (ст. 544 ФЦК), оскільки, як і в римському праві, володіння вважається самостійним правовим інститутом і до складу права власності не входить. Згідно з § 903 Німецького цивільного кодексу власник може, якщо цьому не стоїть на заваді закон або права третіх осіб, розпоряджатися речами на свій розсуд і усувати будь-яке втручання» [7, с. 28].

Регулятивна функція права власності також може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єкта права власності (так відповідно до статті 318 Цивільного кодексу України суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені статтею 2 Цивільного кодексу України. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом), закріпленні положень щодо здійснення права власності, визначенні (передбаченні) підстав набуття права власності, визначенні (передбаченні) підстав припинення права власності, встановленні особливостей права спільної власності, встановленні особливостей права власності на землю (земельну ділянку), на житло, встановленні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин власності, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин власності та ін.

Оскільки «серед регулятивних правовідносин іноді виокремлюють загальні та конкретні правовідносини» [8, с. 161] то і зміст регулятивної функції цивільного

права може бути загальним та конкретним. Так проявом загального змісту регулятивної функції права власності є, наприклад, положення ч. 1 статті 319 Цивільного кодексу України, згідно якої власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Проявом конкретного змісту регулятивної функції права власності є, наприклад, положення ч. 1 статті 362 Цивільного кодексу України, згідно якої у разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів.

Для реалізації змісту регулятивної функції права власності можуть бути використані засоби реалізації регулятивної функції права власності, серед яких можуть бути виділені основні («наприклад надання права робити щось» (так, наприклад, згідно до ч. 1 статті 317 Цивільного кодексу України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном); «покладення обов'язку вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до ч. 1 статті 322 Цивільного кодексу України власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом); «заборона вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до ч. 5 статті 319 Цивільного кодексу України власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі); «застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил» (так, наприклад, згідно до ч. 7 статті 376 Цивільного кодексу України у разі істотного відхилення від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм і правил суд за позовом відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування може постановити рішення, яким зобов'язати особу, яка здійснила (здійснює) будівництво, провести відповідну перебудову)) та допоміжні (рекомендації, як вчиняти певні дії або уникати їх вчинення; заохочення, тобто заходи «морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій» [8, с. 165].

«Для охоронної функції права характерний такий правовий вплив, який спрямовано на охорону (захист) суспільних відносин, що утворюють найбільш важливі соціально-економічні, культурно-моральні та державно-політичні сфери діяльності людей і відповідно на витіснення і ліквідацію відносин, небезпечних для людини, її життя, здоров'я, моральності, соціального і економічного благополуччя» [9, с. 135]. Охоронний спосіб впливу являє собою зміст охоронної функції права власності. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Він полягає в тому числі в захисті від порушень прав суб'єктів права власності, встановленні відповідальності за порушення права власності.

Загалом зміст охоронної функції права включає «встановлення санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності» [9, с. 153]. Отже, охоронна функція права власності проявляє себе у встановленні санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності за порушення права власності. Так, наприклад, згідно до ч. 1 статті 394 Цивільного кодексу України власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

Інформаційний спосіб впливу є змістом інформаційної функції права власності. Він надає змогу ознайомитися

із засобами права власності у задоволенні правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином для власника задовольнити свої потреби, гарантіями права власності, способами його захисту, можливостями мінімізувати витрати. Інформаційний спосіб впливу проявляється в тому числі при отриманні відповідної правової інформації, за допомогою якої суб'єкти орієнтуються на певні типи поведінки, усвідомлюють зміст прав та обов'язків в зазначеній сфері. Завдяки ознайомленню із нормами, що регулюють право власності, суб'єкти одержують відомості про те, що відповідає дійсності, а що – ні, що правомірно, а що заборонено, як варто і як не варто вчиняти, що може бути наслідком здійснення тої чи іншої дії. При цьому ця інформація розрахована не тільки на пасивну поведінку суб'єктів, але й часто припускає необхідність активної поведінки, яка може приводити до досягнення позитивних результатів, до задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин.

На зміст інформаційної функції права власності можуть впливати потреба у правовій інформації – це усвідомлена індивідом необхідність одержання та використання в практичній діяльності відомостей, які містять право власності; інтерес до цивільно-правової інформації – це насамперед виокремлення якої-небудь цивільно-правової інформації із загального потоку правової інформації. Право власності не стає діями його суб'єктів автоматично – воно лише діє через свідомість суб'єктів, через психіку людей.

Можливо виокремити два аспекти змісту інформаційної функції права власності: загальна інформаційна дія права власності та інформаційна дія права власності, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Змістом уповноважувальної функції цивільного права виступає уповноважувальний спосіб впливу, який полягає у створенні передумов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Диспозитивний метод «дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону» [10, с. 271]. Однієї з його характерних властивостей є «широке використання «уповноважувальних» норм, які забезпечують ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав» [11, с. 19]. Разом з цим «правове регулювання здійснюється за допомогою різних правових методів та прийомів. Подібно до соціального регулювання в цілому, воно може охоплювати різні за обсягом соціальні зв'язки та явища». При цьому саморегулювання, як вид індивідуального регулювання, є здійснюваним «самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою. Наприклад, таким видом саморегулювання є укладання договору учасниками цивільного обігу» [10, с. 272, 273]. Таким чином договором встановлюються конкретні права та обов'язки його учасників. При цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту. Враховуючи зазначене, а також те, що «особи не вправі за своїм розсудом створювати нові різновиди речових прав, а також визначати їх зміст», та те, що «договір може встановити лише таке речове право, яке закріплене законом» [6, с. 66], можливо зазначити, що уповноважувальний функціональний напрямок є більш притаманним інститутам зобов'язального права ніж праву власності.

Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції права власності. У ньому втілюється істотна особливість права власності – виступати інструментом відновлення справедливості. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі. Зміст компен-

саційної функції права власності є способом впливу права власності на суспільні відносини у компенсаційному напрямку. Необхідність існування компенсаційної функції права власності, межі її прояву обумовлені багатьма причинами (серед яких необхідність усунення недоліків правової сфери, можливість до поновлення великої кількості відносин, товарно-грошова природа великої кількості взаємозв'язків суб'єктів). «Компенсаційна функція може проявляти себе в окремих інститутах цивільного права не в однаковій мірі» [12, с. 24] та в досить різних формах. Окремим елементам системи цивільного права можуть бути властиві як загальні так і окремі визначені способи поновлення. При цьому цілі та характер компенсації як правило однакові, але шляхи можуть відрізнятися. Ці шляхи тісно пов'язані між собою та в окремих випадках можуть заміняти один одного, а в окремих – ні. Визначаються ці шляхи сутністю відповідних цивільних правовідносин. Прикладами прояву компенсаційного напрямку впливу права власності можуть бути положення статті 387 Цивільного кодексу України, згідно якої власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним; положення статті 390 Цивільного кодексу України щодо розрахунків при витребуванні майна із чужого незаконного володіння; положення статті 394 Цивільного кодексу України, згідно якої власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі. Піднімаючи питання компенсаційного напрямку впливу права власності також варто враховувати, що «речово-правовий захист називають «абсолютним захистом», підкреслюючи цим, що володілець речового права може отримати захист від порушень із боку «всіх і кожного»» [7, с. 23]. Також важливим аспектом компенсаційного напрямку впливу права власності може бути фіксація за певним суб'єктом бази для можливої компенсації іншим суб'єктам цивільних правовідносин.

При характеристиці функцій права власності певною мірою умовно можна виокремити дві групи критеріїв, які лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (що перебувають у рамках самого права) і зовнішні (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії диференціації функцій права власності впливають із способів впливу права власності на поведінку людей, особливостей форм реалізації права власності. Зазначеним критерієм обумовлено існування основних власно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної. При цьому соціальне – це специфічний ракурс права власності, де регулятивна та охоронна функції «поєднуються» у відособлений, якісно однорідній сфері соціальних відносин – економіці, політиці, вихованні і т. ін. Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій права власності є різні соціальні фактори, які визначають призначення права власності. Суспільство як складне ціле підрозділяється на певні сфери суспільних відносин. Можна виділити багато таких сфер, серед них сфери, або

системи – економічна, політична та виховна. Функції, що виділяються за цими сферами називають соціальними. Соціальні функції права власності можна визначити як напрямки зворотнього правового впливу права власності на відповідні сфери громадського життя та відповідне його соціальне призначення. Так, економічна функція права власності являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення права власності; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення права власності; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення права власності.

Класифікація соціальних функцій права власності деякою мірою є умовною, оскільки в дійсності досить складно провести чітке розмежування впливу права власності на рішення економічних, політичних, виховних та інших завдань. Так, елементи однієї з функцій, наприклад економічної, можуть проявлятися в інших функціях, і навпаки. Обумовлено це по-перше тим, що кожна з функцій права власності тісно взаємодіє з іншими, а по-друге тим, що сфери громадського життя, на які впливає право власності, у свою чергу, є взаємозалежними, оскільки самі є підсистемами суспільства. Отже функції права власності існують не ізольовано одна від одної, а тісно взаємодіють між собою та взаємодіаються. Соціальне призначення права власності визначається закономірностями суспільного розвитку, воно слугує їх продовженням, вираженням у юридичній формі.

Висновки. Функції права власності не тільки відмежовуються одна від одної, але й об'єднуються на основі загальних рис в єдину цілісну систему. Системний підхід до дослідження процесів і явищ становить одну з відмінних рис сучасної науки. Можливості пізнання залишаються малоефективними, якщо вони обмежуються рівнем одиничності, якщо за окремими елементами вони не прагнуть виявити їхню систему. В реальному житті функції права власності не існують ізольовано одна від одної, вони тісно пов'язані між собою. Тому жодна з них не може бути вивчена достатньо глибоко та повно без з'ясування її взаємодії з іншими функціями, тобто без вивчення її в системі.

При дослідженні системи функцій права власності необхідно враховувати два основних моменти. По-перше, право власності є складним утворенням. По-друге, система функцій права власності, як і будь-яка система, має структуру, в якій зміст функціонування права є найважливішим елементом. Зміст функціонування права власності становить той або інший спосіб його впливу на суспільні відносини у певних, різних за сферою, напрямках.

Стосовно функцій права власності справедливим є виділення двох груп критеріїв, які лежать в основі їх диференціації: внутрішніх (що перебувають у рамках самого права власності) та зовнішніх (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії (підстави) класифікації функцій права власності впливають із системи цивільного права, способів його впливу на поведінку людей, особливостей форм реалізації. Зовнішнім критерієм класифікації функцій права власності є різні соціальні фактори, які визначають призначення права власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальський В.С. Охоронна функція права: монографія / В.С. Ковальський К.: Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
2. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / В.Г. Олюха. Київ : Б. в., 2003. 20 с.
3. Цивільне право України: Підручник У 3 кн. Кн.3 / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, І.А. Безклубий та ін.; За ред. проф. Є.О. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2006. 832 с.
4. Цивільне право України: Підручник У 3 кн. Кн.1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дрішлюк та ін.; За ред. проф. Є.О. Харитонova, А.І. Дрішлюка – Одеса: Юридична література, 2005. 528 с.
5. Кантафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Кантафарова Ілона Станіславівна; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2007. 36 с.
6. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія / К.Г. Некіт. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 554 с.

7. Цивільне право України: Підручний у 3 кн. Кн.2 / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.А. Підпригора та ін.: За ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2006. 440 с.
8. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. – 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. 456 с.
9. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія [Ю. М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
10. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник К.: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
11. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Оновлення (кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи: монографія / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2020. 462 с.
12. Матійко М.В. Зміст окремих функцій цивільного права як елемент структури функцій цивільного права. *Часопис цивілістики*. 2023. № 47. С. 20–26.